

Etelä-Hämeestä elokuvaan – Artturi Kanniston fennistinen työ ja perintö

Jussi Ylikoski

Tämä on rinnakkaistallenne *Virittäjässä* 129 (2) s. 257–271 julkaistusta kirjoituksesta, joka on luettavissa tilausmaksua vastaan osoitteessa <https://journal.fi/virittaja/article/view/147090> (<https://doi.org/10.23982/vir.147090>) ja ilmaiseksi vuosi ilmestymisen jälkeen. Julkaistua kirjoitusta sopii kysellä myös kirjoittajalta (jussi.ylikoski@utu.fi).

Helsingin yliopiston suomalais-ugrilaisen kielitieteen henkilökohtainen ylimääräinen professori Artturi Kannisto (12.5.1874–10.3.1943) muistetaan parhaiten mansin tutkijana, joka vietti viisi vuotta nuoruudestaan läntisessä Siperiassa keräten kaikista mansin murteista laajemmat kieliaineistot kuin kukaan ennen häntä tai hänen jälkeensä. Suomalais-Ugrilaisen Seuran lähettämistä tutkimusmatkailijoista yksikään ei ylipäänsä kerännyt yksittäisistä kielistä tai kielihaaroista niin laajoja kokoelmia kuin Kannisto mansista (Salminen 2008: 75–76). Suuren osan loppuelämästään Kannisto työskenteli keräämäänsä materiaalia tutkien ja muiden saataville toimittaen, mutta hän toimi myös suomen kielen tutkijana, opettajana, huoltajana ja kehittäjänä. Kaikki aiemmat Kanniston elämäntyöhön keskittyneet esitykset ovat silti tarkastelleet ennen kaikkea hänen merkitystään mansin tutkijana.

Kanniston fennistisiin saavutuksiinkin on kiinnitetty huomiota, mutta paljon hajanaisemmin, joko sivurooleina kuuluisan mansin tutkijan elämässä (esim. Ravila 1943; Liimola & Kulmala 1974: 23–24, 33–35) tai pieninä osasina fennistiikan, etenkin Kotikielen Seuran ja suomalaisen kielenhuollon historiaa (Paunonen 1976; Juusela 2006; Kolehmainen 2014). Tässä kirjoituksessa keskityn ennen kaikkea Kanniston näkyvimpään fennistiseen perintöön eli hänen omiin julkaisuihinsa suomen kielen tutkimuksen alalla.

Koska Kanniston elämäntyössä on erotettavissa selvästi erilaisia aikakausia, kirjoitukseni etenee lähinnä kronologis-temaattisesti. Lyhyen yleiskatsauksen jälkeen tarkastelen ensin nuorta Kannistoa kotimurteensa tutkijana ja Siperiasta palattuaan enemmänkin ahkerana kielenhuoltajana. Erillisen huomion ansaitsee

hänen myöhempi työnsä suomen sanaston parissa – niin murresanakirjatyön kehittäjänä kuin uusien sanojen luoja. Kirjoitukseni lopussa arvioin tämän monipuolisen tutkijan työn perintöä ja sen merkitystä myös tulevalle fennistiikalle.¹

Fennisti, fennougristi, fennisti ja fennougristi

Kylmäkosken Kuusjoella eteläisessä Hämeessä syntynyt Juha Artturi Kannisto valmistui vuonna 1893 ylioppilaaksi fennistien keskuudessa legendaarisesta Hämeenlinnan lyseosta (vrt. Häkkinen 2001). Jo kouluvuosinaan hän oli kiinnostunut suomen sukukielistä ja kielihistoriasta. Ensimmäiset yliopistokurssinsa Kannisto suorittikin unkarista ja hantista (Liimola & Kulmala 1974: 23), mutta tämä suuntautuminen ei oitis näkynyt hänen tutkimus- ja julkaisutoiminnassaan. Sen sijaan ei kestänyt kauaa, kun Kannisto oli jo suomen kielen tutkimuksen kärkikaartia ja etenkin oman kotiseutunsa murteen äänne- ja lauseopin kuvaaja (Kannisto 1897, 1901a). Samaan aikaan hän toimi Kotikielen Seuran pöytäkirjurina (1896–1900) ja yhtenä Virittäjän perustajista, sen toimituksen jäsenenä (1898–1899) ja päätoimittajana (1900).

Fennistin ura vaihtui kuitenkin nopeasti fennougristin työkenttään: ennen kuin Kanniston fennistinen pääteos *Lauseopillisia havaintoja läntisen Etelä-Hämeen kielimurteesta* (1901a) ehti painosta ulos, tekijä oli jo aloittamassa vuosikausien yksinäistä työtään mansien parissa.

Suomalais-Ugrilainen Seura oli jo perustamisestaan (1883) lähtien lähettänyt stipendiaatteja keräämään kieli- ja kansatieteellistä aineistoa suomalais-ugrialaisten ja muina mahdollisina kielisukulaisina pidettyjen kansojen keskuudesta. Erityisesti matkat etäisimpien kansojen luokse olivat työläitä ja pitkiä. 1900-luvulle tultaessa tuolloin voguleiksi kutsutut mansit ja heidän kielensä olivat vielä heikosti tunnettuja, mutta Kanniston tehdessä uravalintojaan vaihtoehtoina olivat myös mari sekä sen läheisyydessä puhuttava turkkilaiskieli tšuvassi (Salminen 2008: 73–74).

¹ Kirjoitus perustuu Suomalais-Ugrilaisen Seuran 17.5.2024 järjestämässä seminaarissa ”Tutkija kentällä, aineistoissa ja yliopistossa: Artturi Kannisto 150” pidettyyn esitelmään. Omistan kirjoitukseni Kanniston perinnön uskollisimman vaalijan, hänen massiiviset mansilaiskokoelmansa loppuun asti toimittaneen Vuokko Eiraksen (1941– 2025) muistolle.

Runsaudenpulaa lisäsivät myös fennistiystävien odotukset. Kun Kannisto teki lähtöä elokuun 1901 lopussa alkaneelle Siperian-matkalleen, saman lyseon kasvatteihin kuulunut ja Virittäjää yhdessä käynnistänyt Eemil Aukusti Tunkelo toivoi moisen seikkailun koituvan aikanaan pikemminkin fennistiikan eduksi:

Suomen lauseopin tutkimukseen, joka olisi kielemme viljelynkin kannalta ja kielitieteellisen harrastuksen vireilläpitämiseksi tarpeellista, Sinulla on jo hyvät edellytykset. Voguuliin (ja ehkä unkariinkin) tutustuttuasi Sinulla olisi vertailevan suom.-ugr. lauseopinkin tutkijana huimaavan laaja työala edessäsi, vaikkapa voguulin äännehistorian alalla joutuisitkin vain täydentäjäksi.

Niinkuin näet, en oikeastaan lakkaisi toivomasta että retkeiltyäsiikin taas ryhdyt „suomen“-tutkimisiin, vaan laajemmalla kokemuksella varustettuna, kaukonäköisempänä.

(KA SUS/tut Kannisto: E. A. Tunkelon kirje Kannistolle 31.7.1901)

Siperiassa Kannisto keskittyi kuitenkin mansin tutkimukseen niin täydellisesti, että näiden vuosien ainoa fennistinen julkaisu, ”Ajattelematonta ajatusviivan käyttöä” (Kannisto 1906), ilmestyi vasta tutkimusmatkan lähestyessä loppuaan. Toisaalta tämäkin lyhyt kirjoitus kertoo Kanniston intohimoisesta suhteesta asiaansa, sillä tutkimusavustajaksi tarvittiin myös koti-Suomessa pysynyttä sisarta, jolle venäläisen ajatusviivan käytön leviämisestä ahdistunut tutkija kirjoitti 10.4.1906 länsisiperialaisesta Sartynjan kylästä seuraavan pyynnön:

Rakas Sisko!

– – Minulla on Sinulle pieni pyyntö. Suometarta, nim. sen Venäjän-osastoa lukeissani pistää alituisesti silmääni eräs väärä ajatusviivan käyttötapa. Virhe, joka on suoraa venäläisen oikeinkirjotuksen jäljittelyä, käy siksi aatamilleni etten voi olla ilahuttamatta Virittäjän lukijoita pienellä kirjoituksella tästä ajattelemattomasta ajatusviivan käyttämisestä. Kun minulla ei ole mukani suomen kielioppeja, pyydän että kesäluvalle palattuasi kirjahyllystäni kronaisit Setälän ja Genetzin kieliopit ja niistä kopioisit kirjeeseeni minulle sanasta sanaan, esimerkkeineen päivineen ne säännöt, jotka koskevat ajatusviivan käyttämistä. (T. Kannisto 1963: 154)

Suomeen joulukuussa 1906 palattuaan Kannisto joutui kuitenkin keskittymään mansin sijaan taas juuri suomen kieleen. Vaikka työ mansin parissa ei enää missään vaiheessa varsinaisesti päättynyt, Siperiasta kerätyt aineistot jäivät vuosiksi vähemmälle huomiolle, kun niiden kerääjä joutui hankkimaan elantonsa muista tehtävistä, joista pisin oli vuodesta 1910 vuoteen 1929 kestänyt lainopillisen tiedekunnan suomen kielen opettajan toimi. Näinä vuosina hänelle kertyi myös monia eri tavoin suomen kieleen liittyviä luottamustehtäviä, kuten Kotikielen Seuran varapuheenjohtajan (1907–1909) ja puheenjohtajan (1919–1920) tehtävät. Lisäksi Kannisto oli Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran johtokunnan jäsen (1909–1919) sekä *Suomen murteiden sanakirjaa* pohjustaneen Suomen kielen sanakirjaosakeyhtiön perustaja ja johtokunnan jäsen (1916–1924). Virittäjässä alkanut toimittajan ura jatkui Valvojassa (1910–1912) ja *Tietosanakirjassa* (1909–1922), jonka toimitussihteerinä hän työskenteli toimittuaan ensin vuosia sen kirjoittajakunnassa. Lisäksi Kannisto oli ylioppilastutkintovaliokunnan jäsen.

Kannisto tuotti jatkuvasti myös suomea käsitteleviä kirjoituksia, mutta nuoruusvuosien murteentutkimuksen sijaan hän keskittyi etenkin kielenhuollon kysymyksiin. Vaikka töitä sinänsä riitti yli tarpeen, Kannisto kaipasi mahdollisuutta omistautua mansilaiskeräelmiensä tutkimiseen ja toimittamiseen. Tämä kävi mahdolliseksi vasta vuonna 1927, kun Kannisto yli kaksi vuosikymmentä tutkimusmatkansa jälkeen nimitettiin suomalais-ugrilaisen kielitieteen henkilökohtaiseksi ylimääräiseksi professoriksi, jona hän toimi kuolemaansa, maaliskuuhun 1943 asti. Tätä ennenkin hän toki ehti julkaista mansista ja manseista kosolti erilaisia tutkimuksia, mukaan lukien väitöskirjan mansin vokaalihistoriasta (Kannisto 1919).

Kysymys Kanniston professuurin syntymisestä ei varsinaisesti kuulu tämän kirjoituksen piiriin, mutta eräänlaisena julkisena lähtölaukauksena näyttäytyy hänen 50-vuotispäivänsä aattona julkaistu juhlakirjoitus, jossa Helsingin Sanomat (11.5.1924) kirjoitti seuraavaa:

Paitsi dosentuuria on tri Kannistolla yliopistossa muitakin toimia, hän on näet, v:sta 1910 lainopillisen tiedekunnan suomen kielen opettaja sekä lisäksi vielä ylioppilastutkintovaliokunnan jäsen. Erinomaisen tunnollisen työntekijän maine

on hänellä näissäkin viroissa, mutta suotavaa kuitenkin olisi – suomalaisen tieteen kannalta nimittäin –, että hänelle kävisi mahdolliseksi luopua tällaisista paljotöisistä sivutoimista ja antautua kokonaan tieteen palvelukseen. Vogulin kielen taitoa ei ollenkaan tarvita lainopin lukijoille suomea opetettaessa, ei liioin ylioppilasaineita korjattaessa, mutta sitä tarvitaan, ja nimenomaan tri Kannistoa itseään tarvitaan välttämättömästi toimittamaan julkisuuteen niitä tieteelle mitä suuriarvoisimpia aineksia, joita hän on Vogulien keskuudesta kerännyt.

Kanniston, kuten monen muunkin tuon ajan fennougristin, uraa hidastivat – mutta toisaalta myös edistivät – monet tehtävät, joita oppilailleen ja alaisilleen sälytti alaa dominoinut E. N. Setälä. Kun Kannisto kolmisen vuotta myöhemmin kuitenkin sai oman professuurinsa, Setälän uskollinen seuraaja asettui poikkeuksellisen avoimesti vastustamaan tätä etenkin Suomalais-Ugrilaisen Seuran stipendiaattien – mukaan lukien Kanniston itsensä – keräämien aineistojen julkaisemista koskevissa kysymyksissä (ks. esim. Salminen 2008: 135–139). Toisaalta on mahdollista, että yllä lainattu syntymäpäiväjuhlakirjoitus ja henkilökohtainen professuurikin ovat jossain määrin Setälän käsialaa. Professuurin saatuaan Kannisto joka tapauksessa pääsi keskittymään omiin mansilaisaineistoihinsa ja laajemmin Suomalais-Ugrilaisen Seuran tutkimus- ja julkaisutoimintaan, mikä paljolti merkitsi hänen fennistisen toimintansa päättymistä.

Tarkastelen seuraavaksi Kanniston fennististä uraa lähinnä kronologisessa järjestyksessä.

Nuori murteentutkija ja oikeakielisyysmies

Kanniston fennistisimpänä elämänvaiheena näyttäytyvät hänen opiskeluaikansa ja niitä lähinnä seuranneet vuodet. Yliopistoon hän kirjautui vuonna 1893 ja jo varhaisimmassa löytämässään kirjoituksessaan, vuonna 1895 laaditussa kansanrunoustieteen seminaaritutkielmassaan ”Kalevalan nimistöä: Manalan jumalat”, hän tarkastelee Kalevalaa juuri nimistöntutkimuksen näkökulmasta. Saman vuoden lopulla hän kokosi aineistoa kotiseutunsa murteen äänneoppia käsittelevään laudaturtutkielmaansa, joka ilmestyi myöhemmin 90-sivuisena

julkaisuna ”Äänneopillinen tutkimus Urjalan, Kylmäkosken ja Akaan murteesta”. Sen esipuheessa tekijä kuvaa tutkimuksen syntyhistoriaa näin:

Ensimmäinen luonnos tähän tutkimuskokeeseen syntyi jouluaikana 1895–1896 ja oli alkuaan aiottu ainoastansa suomenkielen laudaturkirjoitusta varten. Kun opettajani prof. E. N. Setälä kehotti tarjoamaan kirjoitustani Suomi kirjassa julkaistavaksi, niin päätin sitä vielä korjailla ja täydennellä, varsinkin kun sitä laatiessani olin ollut tilaisuudessa ainesten keräämiseen aikaa panna ainoastaan noin pari viikkoa. Kesäksi 1896 myönsi Suomalaisen Kirjallisuuden Seura matkarahan minulle vielä jatkaakseni saman murrealueen tutkimista. Vaikka päätehtävänäni sillä kertaa oli aineksien kerääminen lauseopillista tutkimusta varten, niin oli siinä sivussa hyvä tilaisuus äänneopillistenkin havaintojen tekoon. (Kannisto 1897: III)

Äänneoppia seurasi siis uusi päätehtävä: 304-sivuinen *Lauseopillisia havaintoja läntisen Etelä-Hämeen kielimurteesta* (Kannisto 1901a) seuraa rakenteeltaan Setälän lauseoppia ja etenkin Setälän (1883) omaa *Lauseopillista tutkimusta Koillis-Satakunnan kansankielestä*, mutta laajempana ja perusteellisempänä. Vähemmälle huomiolle on jäänyt matkakertomus, jonka Kannisto esitti kesän 1896 matkastipendin myöntäneelle Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle jo pian matkansa jälkeen. ”Urjalan, Kylmäkosken ja Akaan jokainoan kylän” kattaneen reittinsä lisäksi Kannisto kuvailee myös työskentelymenetelmiään ja -olosuhteitaan. Äänneopillisten ja sanastollisten ainesten kerääminen on ollut ikävää ja kuolettavaa ”onkimista” jokseenkin samojen vastausten saamiseksi, mutta ”toista on lauseopillisten havaintojen tekeminen”, jossa ”saa päästää keskustelun vapaasti valloilleen” ja ”johtaa sitä sellaisille aloille, jotka kielimestariakin huvittavat”:

Ja kun edellisessä tapauksessa kielimestarilta pääsee helpotuksen huokaus, kun onkija vihdoinkin alkaa hankkia pois lähtöä, niin lauseopin tutkijaa taas moneen kertaan kiitellään hauska seurasta ja varotetaan toistekkin ohitse kulkiessa poikkeamaan sisälle. (Kannisto 1896: 76)

Aivan selvästi eivät Kanniston kielimestarit roolejaan hahmottaneet, sillä 22-vuotiaasta tutkijanalkua epäiltiin henkiveroa köyhiltä vaatineeksi nimismieheksi, paloapuyhtiön muurientarkastajaksi ja moneksi muuksi:

On luonnollista että minua matkoillani luultiin jos joksikin. Usein minua pitivät maanviljelys- tai ompelukoneiden välittäjänä, joskus nimileimasintehtaan asiamiehenäkin. Kehron metsäkulmilla käydessäni kun koetin selittää matkojeni tarkotusta, kohosi arvoni yhtäkkiä suuresti: minua pidettiin oikein valtion kielentarkastajana. – – Minun tointani pidettiin yleensä suurena ihmeenä. „Mitä hullua semmoisistakin selkoa tahdotaan?“ kysyttiin usein. Jotkut arvelivat että: „meinattaneenko ottaa tämän paikan puheentapa oikein kirjakieleksi?“ Eräs ukko taas tuumi että: „Siksi minä olen ajatellut sen teidän työnne, että kai tätä Suomen kieltä ja oloa ja juttuja meinataan kääntää toisille kielille, niinkuin se Lutheeruskin on sen kristinuskon kääntänyt saksankielestä suomeksi“. (Kannisto 1896: 75–76)

Kansan parissa työskenneltyä tuloksena oli kuitenkin kaikkien aikojen kattavin suomalaisen kansanmurteen lauseopillinen esitys. Näin Kanniston lauseoppia luonnehti muun muassa Lauri Hakulinen (1943: 208) tämän muistoa kunnioittaessaan, mutta käytännössä vastaavia tutkimuksia ei ole tämän jälkeenkään ilmestynyt. Lauseoppi alkaa *in medias res*, subjektin merkitsemisestä ja erityisesti totaalisubjektin merkitsemisestä nominatiivilla. Tuhansien lause-esimerkkien autenttisuudesta vakuuttaa jo koko esityksen ensimmäinen esimerkki Urjalasta: *Sanovat, että senkin oli toinen keuhko mäläntynyj jo valla(n)*.

Kotimurteensa lisäksi Kannisto ehti kiinnittää runsaasti huomiota myös yleiskielen korjaamiseen ja kehittämiseen. Luontevin foorumi oli Virittäjä, jota valmisteleavassa komiteassa hän oli toiminut jo vuonna 1896. Virittäjän ensimmäinen vuosikerta (1897) sisältää joukon kirjoituksia, joissa Kannisto muun muassa esittelee ja arvioi uutta kirjallisuutta ja sen kieltä sekä tarkastelee suomen sijojen, futuurin ja vertailutilojen käyttöä erityisesti kielenhuollon näkökulmasta.

Virittäjän historiaa kuvannut Juusela (2006: 123–128) tarkastelee erityisesti Kanniston toimintaa kirjojen ja käännösten kielen arvostelijana sekä vuonna 1907

puhjennutta polemiikkia, jossa Volter Kilpi puolustautui Kanniston arvosteltua hänen suomennoksensa Gustav Frenssenin romaanista *Hilligenlei* (*Pyhä maa*) (Kannisto 1907b; Kilpi 1907; Kannisto 1907c). Tämän keskustelun – jossa ”Kanniston asiallinen, älykäs ja iskevä tyyli kohosi parhaimmilleen” (Hakulinen 1943: 209) – konkreettisimpana tuloksena on pidetty sitä, että suomalaiset kustantamot ryhtyivät palkkaamaan vakinaisia kielentarkastajia (Hakulinen 1943: 209–210; ks. myös Paunonen 1976: 328; Laitinen 2011: 179–181).

Paljon huomiota on saanut myös Kanniston virittämä keskustelu kolmitavuisien *O(i)ttA*-verbien kirjoitusasusta, josta tosin oli keskusteltu jo kauan ennen kuin Kannisto (1901b) kirjoituksessaan ”Eräs oikeinkirjoituskysymys” laajasti murteisiin ja kielihistoriaan mutta myös kielenhuollon tarkoituksenmukaisuusnäkökulmiin viitaten esitti, että verbit, kuten *kirjottaa ~ kirjoittaa* ja *kehottaa ~ kehoittaa* kirjoitettaisiin säännönmukaisesti ilman *i*-vokaaliin päättyviä diftongeja. Hän palasi keskusteluun pian Siperiasta kotiuduttuaan vielä laajemmassa kirjoituksessaan ”Pari oikeinkirjoituskysymystä” (1907a), jossa mukaan vedettiin myös muun muassa (*i*)*nen*-adjektiivit ja -substantiivit (*valkonen ~ valkoinen, hevonen ~ hevoinen*) sekä distributiiviset (*i*)*ttAin*-muodosteet (*kilottain ~ kiloittain*). Kanniston mukaan esitetyt kielihistorialliset perustelut diftongien säilyttämiseksi edellyttävät myös sellaisia ilmaisuja kuin *enoi on kuuroi, mihin tyttöi on nukkeinsa pannut?* ja *anna mela, kyllä minä meloin!*

Siinä sen nyt näimme! Äännelaillisuussinrossamme olemme johtaneet toinen toisemme umpikujaan. Mutta yhdestä asiasta lienemme nyt toki yhtä mieltä, siitä että mokomalle äännelaillisuudelle annamme palttua. On kyllä hauska osata kielihistoriaa. Mutta kun tahdomme määrätä kantamme johonkin suomenkielen oikeinkirjoitus- ja oikeinäntämiskysymykseen, jätämme yhteissuomalaisen kielikannan ja äännelaillisuuden syrjemmälle ja lähtökohdaksi otamme nykyisen puhutun ja kirjoitetun yleiskielemme. Ratkaistessamme kysymystä, onko vallitsevaan oikeinkirjoitukseen tehtävä muutosta vai ei, äännelaillisuuskysymys merkitsee verraten vähän, kun sitävastoin tärkein näkökohta on, onko muutos tarkoituksenmukainen, helpottaako se oikeinkirjoituksen ja samansuuntaisen ääntämisen oppimista samalla ainakaan vaikeuttamatta luetun tai kuullun ymmärtämistä. (Kannisto 1907a: 98)

Vaikka Kanniston kantaa ryhtyi seuraamaan myös Virittäjä (1902–1915), ajan mittaan vallalle palasi monella tapaa epälooginen, 1900-luvun alun kielihistoriallisiin käsityksiin mielivaltaisesti perustuva käytäntö, jonka noudattaminen on vaikeaa jopa vuosisata Kanniston jälkeen; palaan aiheeseen jäljempänä.

Vaikka osa Kanniston oikeakielisyyskirjoituksista on melko atomistista ja nykykatsannossa karikatyyrimaisesti väärin–oikein-dikotomiaan perustuvaa osoittelua, erityisesti Volter Kilven puolustuspuhetta seurannut vastine (Kannisto 1907c) sekä *O(i)ttA*-verbien ja vastaavien sanojen kirjoitusasua käsittelevät kirjoitukset (Kannisto 1901b, 1907a) sisältävät yhä varsin relevanttia pohdintaa oikeakielisyyden periaatekysymyksistä. Kanniston fennistinen julkaisufoorumi oli ensisijaisesti Virittäjä, mutta kielenhuollon kysymyksiä hän käsitteli myös toimittamassaan Valvojassa ja sitä seuranneessa Valvoja-Ajassa, joissa huomiota sai niin raamatunsuomentajien kuin ylioppilaskokelaiden kielenkäyttö (Kannisto 1908, 1923).

Yksi hallitseva piirre Kanniston kielenhuoltokirjoituksissa on aidon kansankielen tuntemus ja siihen vetoaminen. Syntaksin alalla ajaton esimerkki on futuurisia verbirakenteita vieroksuva purismi, josta hän kävi keskustelua jo 1800-luvulla (Kannisto 1898). Avuksi tarjoutuivat tuoreet havainnot läntisen Etelä-Hämeen kielimurteesta: *No pastori tuleekin nyp pois muuttan; Nyt tulee kirkkoherra saamaan kautta pitäjäm palkan; Hän on siitä tilin tekevä itte* ja niin edelleen. Tässäkin kysymyksessä Kanniston vaikutus jäi silti toivottua heikommaksi (Kolehmainen 2014: 277–278; Siirainen 2022): etenkin *tulee tekemään* -futuuria vastustetaan monin paikoin edelleen ja tullaan varmasti vastustamaan jatkossakin.

Hauskaa ja vakavaa sanastotyötä

Nuoruusvuosien monipuolisen murteentutkimuksen ja oikeakielisyystoiminnan jälkeen Kanniston fennistinen toiminta keskittyi paljolti sanastoon. Parhaiten hänet tunnettaneen kahdesta täysin erilaisesta sanasta: *elokuva(t)* (1927) ja *kumarreksituteskenteleentuovaisehkollaismaisekkuudellisenneskenteluttelemattoma mmuuksissansakkaankopahan* (1921). Vaikka varsinainen sanastontutkija

Kannistosta tuli vasta Siperiassa (1901–1906), fennististä sanastontutkimusta edustavat itse asiassa niin hänen ensimmäinen säilynyt tutkimuksensa (Kannisto 1895) kuin viimeiseksi jäänyt kirjoituksensa ilmaisun *ei lähestulkoonkaan* olemuksesta ja alkuperästä (Kannisto 1942). Muuten hänet muistetaan uudissanoistaan, joiksi mainitaan yleensä edellä mainittu *elokuva(t)* (1927) ja sitä heijastettaessa käytettävä *valkokangas* (1927) sekä *haastatella* ja *haastattelu* (1907), *jonottaa* (1907) ja *välikysymys*. *Välikysymyksen* osalta tosin on huomautettava, että vaikka Kannisto (1927: 140) itse toteaa sanan tulleen käytäntöön hänen ehdottamanaan 1900-luvun alussa (ks. myös O. Kannisto 1948), todellisuudessa *välikysymys* esiintyi ’interpellatsioni’-merkityksessään ainakin jo vuonna 1888 (*Viipurin Uutiset* 23.11.1888). Parhaiten on dokumentoitu *jonottamisen*, *haastattelemisen* ja elokuvasanaston synty.

Kanniston *jonottaa* on Hakulisen (1979: 424) mukaan alkuaan leikillinen uudissana, jolle oli suomalaisessa yhteiskunnassa suoranainen sosiaalinen tilaus, kun haluttiin viitata 1900-luvun alun vaikeiden vuosien synnyttämissä jonoissa seisomiseen. Artturi Kanniston leski Oiva Kannisto (1948) täsmentää *jonottamisen* esiintyneen ensi kerran Kanniston nimimerkillä *Jonottaja* julkaisemassa pakinassa ”Kun jonossa seisotaan” Uudessa Suomettaressa 19.11.1907. *Haastatella* ja *haastattelu* puolestaan saatiin kieleen 24.11.1907 saman lehden järjestämän kilpailun voittajina. Kannisto tiesi *haastaa*-verbiin perustuvan *haastatella*-kausatiivijohdoksen esiintyvän jo Kantelettaressa, mutta hänen ehdotuksestaan se otettiin aktiiviseen käyttöön myös nykymerkityksessään. Kaksikymmentä vuotta myöhemmin hän esitteli sanat *elokuva(t)* ja *valkokangas*. Kanniston (1927) kirjoitus ”Elävät kuvat pois! Sijaan elokuvat!” otettiin oitis kirjaimellisesti jopa eduskunnassa: *elokuvat* julkistanut Virittäjä ilmestyi maaliskuussa 1927, ja heti huhtikuun alussa tekijänoikeuslakia muokattaessa tämä sana korvasi *elävät kuvat* (*Uusi Suomi* 8.4.1927).

Aivan poikkeuksellinen sana, sanakilvan satoa sekin, oli Kanniston luoma ”suomen kielen pisin sana”. Kyseessä oli Uuden Suomen pakinoitsija Agapetuksen (Yrjö Soini 1896–1975) 6.10.1921 julistama kilpailu, jonka tulos julkistettiin kymmenen päivää myöhemmin. Joukon vaatimattomampia ehdotuksia esiteltyään Agapetus julistaa voittajan:

Mutta kuka sen suklaakilon lopullisesti saa?

Se mies, joka on keksinyt seuraavan sanan ja johtanut sen kuten tästä näkyy.

Artturi Kannisto.

»Kumarreksituteskenteleentuvaisehkollaismaisekkuudellisenneskenteluttelemattomammuuksissansakkaankopahan.»

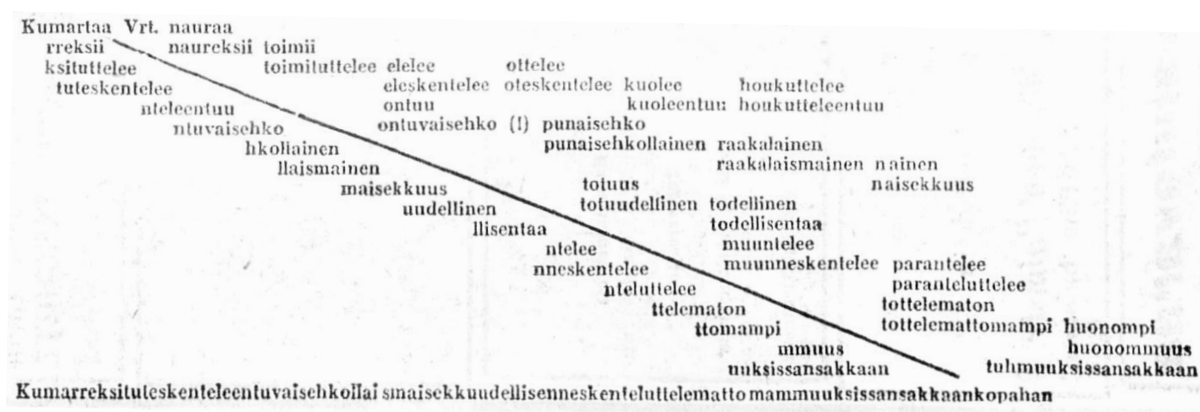
Siinä on meillä uusi loistava ennätys. Satakolme kirjainta. Yksi vartalo.

Hatut päästä!

Ole tervehditty kilpailun voittaja sinä suomalaisen sanan kuningas!

Sanan keksijä Artturi Kannisto ansaitsee kaiken huomion. Se, että juuri hän pisimmän sanan laati, ei ole mikään sattuma. Hän on nim. tiedemies, filosofian tohtori ja suomalais-ugrilaisen kielitieteen dosentti Helsingin yliopistossa ja sen vuoksi hänen sanansa pitää myös ehdottomasti. Hän voitti suklaakilon ja on luultavasti ensimmäinen tiedemiehistämme, joka saa työstään sellaisen palkinnon. (*Uusi Suomi* 16.10.1921 s. 10–11)

Tämä muodoste löytyy internetin lukemattomilta sivuilta yhä pisimmäksi sanaksemme esiteltynä – toisinaan alkuperäisessä asussaan, toisinaan loppukahdennuksen osalta modernisoituna (-nsakkaan- > -nsakaan-). Suomen sananmuodostusta käsittelevässä tieteellisessä kirjallisuudessa sana toki tunnetaan (esim. Häkkinen 1990: 85), mutta huomiotta on jäänyt Kanniston laatima havainnollinen johtokaavio (kuvio 1).

Kuvio 1. Suomen kielen pisimmän sanan muodostussäännöt Artturi Kanniston mukaan (*Uusi Suomi* 16.10.1921 s. 11).

Kaiken kaikkiaan Kannisto työskenteli kuitenkin paljon enemmän vanhojen kuin uusien sanojen parissa. Varsinaista sanastontutkimusta hän harjoitti ennen kaikkea Siperiassa keräten viiden vuoden aikana noin 30 000 sanalipun kokoelman manskia, jonka parissa tehtävää sanakirjatyötä riitti vuosikymmeniksi myös Vuokko Eirakselle ja Arto Moisiolle, joiden toimittama *Wogulisches Wörterbuch* ilmestyi vuonna 2013, viimeisenä Suomalais-Ugrilaisen Seuran suurista sanakirjahankkeista. Juuri mahdollisimman kattava sanaston dokumentoiminen oli Kanniston pitkien matkojen ensisijainen tavoite (ks. esim. T. Kannisto 1963: 89; Eiras 2001: 8; Kannisto, Eiras & Moisio 2013: VI).

Vaikka Kannisto oli sekä suomen että mansin perinpohjaisesti tuntenut fennougristi, historiallis-vertailevan tutkimuksen osuus hänen elämäntyössään jäi suhteellisen vähäiseksi. Siperiassa keräämiään sanoja Kannisto kuitenkin toisinaan yhdisteli muun muassa suomen sanastoon, mutta järin merkittävänä etymologina häntä ei ole pidetty. Lainaetymologioita hän ei suomen sanoille juurikaan esittänyt eivätkä hänen perintösanoiksi katsomansa sanarinnastuksetkaan ole kovin hyvin aikaa kestäneet, mutta esimerkiksi suomen *kiiman* yhteys mansin sanaan *kim* 'soidin' (Kannisto 1933: 418) voidaan yhä katsoa todeksi, kun nykykäsityksen mukaan molempia voi pitää kantaauralin verbin **kixi-* 'olla soittimella, soida' nominalisaatioina.

Kanniston merkittävin työrupeama suomen sanaston tutkimuksessa oli hänen uurastuksensa kansankielen sanakirjahankkeen edistämiseksi. Jo 1860-luvulla oli ryhdytty suunnittelemaan sanakirjaa, joka jatkuu edelleen *Suomen murteiden sanakirjana*, joka vuoden 2025 alussa kattaa aakkosvälin *a–noukkia*. Kanniston osuus hankkeessa nousi näkyvimmin esille kirjoituksessa ”Kansankielen sanakirjatyö on saatettava päätökseen” (Kannisto 1914). Päätökseen saattaminen on vienyt aikaa osin juuri siksi, että Kannisto toimi vuosia yhä suuremmaksi kasvaneen hankkeen tulisieluisena suunnittelijana. Työhön kuului sekä menestystä että vastoinkäymisiä, joista pahin oli aluksi menestyksekkäästi käynnistyneen varainkeruun romuttuminen maailmansodan, itsenäistymisen ja sisällissodan mukanaan tuomassa inflaatiossa. Kannisto toimi Suomen kielen sanakirjaosakeyhtiön (1916–1925) varsinaisena perustajana ja johtokunnan jäsenenä; tätä aikakautta ja myös Kanniston työtä sanakirjahankkeessa on kuvannut Jan Strandberg (2004) erittäin perusteellisessa pro gradu -tutkielmassaan.

Toinen huomionarvoinen työmaa suomen sanaston parissa oli Kanniston vuosia kestänyt työ yhtenä massiivisen, 11-osaisen *Tietosanakirjan* (1909–1922) kirjoittajista ja lopuksi myös sen viimeisen osan toimitussihteerinä. *Tietosanakirja* kymmenine tuhansine erimittaisine artikkeleineen oli ainutlaatuinen ja ennenkuulumaton tietolähde, jota voi verrata muun muassa lähinnä oman aikamme Wikipediaan. Kanniston näkyvää käsialaa ovat lukuisat kielitieteestä ja fennougristiikasta kertovat artikkelit, mutta hänen kaltaisensa kielenhuoltajan työ on varmasti vaikuttanut tuhansien muidenkin termien ja käsitteiden leviämiseen ja vakiintumiseen aikana, jolloin maan ainoa todellinen tietosanakirja muutenkin kohensi nopeasti kehittyvää yleiskieltä ja tarjosi mallin hyville asiateksteille.

Kanniston fennistinen perintö

Kanniston merkittävimpiä tutkimuksia ovat Etelä-Hämeen murteiden äänne- ja lauseopin kuvaukset, joiden jättimäiset aineistot hän keräsi 21–22-vuotiaana nuorukaisena. Etenkin *Lauseopillisia havaintoja läntisen Etelä-Hämeen kielimurteesta* (Kannisto 1901a) siteerataan jatkuvasti, mutta syynä ei ole tutkimuksen teoreettinen innovatiivisuus:

Esitykseni on deskriptiivinen. Aineen järjestyksessä olen pääasiallisesti seurannut E. N. SETÄLÄN Suomen kielen lauseoppia (neljäs painos v. 1896), niin paljon kuin mahdollista sen sanamuodonkin säilyttäen. (Kannisto 1901a: IV)

Kanniston lauseoppi on pikemminkin malliesimerkki ”parhaasta kieliopista”, jossa Paavo Ravilan (1951: 120) kuuluisin sanoin ”runsas, luotettava ja hyvin järjestetty aines itse puhuu puolestaan peittymättä kirjaviiden uusien termien ja kyseenalaisten käsitteiden hämähäkinverkkoon”. Nähdäkseni juuri tämä on Kanniston lauseopin arvon ja ajattomuuden salaisuus: hämähäkinverkkoihin peittymättömänä se on yksinkertaisesti täysin ymmärrettävissä vielä pitkästi yli vuosisadan kuluttua ja varmasti toisenkin vuosisadan kuluttua. Lauseopin substanssisisältökään ei tule vanhenemaan, sillä se kuvaa sellaisenaan jo kadonneen ja tulevaisuudessa yhä pääsemättömämmän kielimuodon, jonka päälähteenä tulee välttämättä aina säilymään juuri Kanniston laatima kuvaus – vastaavaa esitystä ei enää kukaan voi mitenkään koota. Saman voi sanoa myös äänneopillisesta tutkimuksesta; esimerkiksi

Kallio (2013: 266, 269) toteaa Kanniston (1897: 24–26) pohdinnat hämäläisen l:n alkuvaiheista paitsi ensimmäiseksi myös parhaaksi tätä aihetta koskevaksi esitykseksi.

Kanniston julkaisuja esitellessäni olen viitannut myös hänet mainitseviin julkaisuihin, joita ovat kirjoittaneet muun muassa *O(i)tta*-verbejä, *tulla tekemään* -futuuria ja dentaalispirantin jatkajia tarkastelleet tutkijat ja kielenhuoltajat. Luetteloja voisi jatkaa pitkästikin: Esimerkiksi Länsimäki (1995) kertoo suomen kielen lautakunnan 20.2.1995 hyväksyneen *montaa*-partitiivin, jonka olemassaolon ja synnyn oli kuvannut juuri Artturi Kannisto (1897: 30) jo liki vuosisata aiemmin. Sekä *hän*-pronominin logoforista käyttöä ja partikkelistumista että eläintarkoitteisia *hän*- ja *he*-pronomineja laajasti tutkinut Lea Laitinen (esim. Laitinen 2021: 329–330, 333, 335–338) puolestaan hyödyntää Kanniston lauseoppia, jossa näitä pronomineja käsitellään – sadoin esimerkein – parinkymmenen sivun verran (Kannisto 1901a: 144–162).

Vaikka monet Kanniston kuvaamista nyansseista ovatkin hänen tutkimistaan murteista kadonneet tai katoamassa, toisaalta hänen runsaat, luotettavat ja hyvin järjestetyt havaintonsa palvelevat todistusaineistona siitä, kuinka monet nykykielen piirteet kuuluivat todellisuudessa jo 1800-luvun kansankieleen, olipa sitten kyse *tulla tekemään* -rakenteen, *montaa*-muodon tai persoonapronominien ”vääräksi” tai vähintäänkin uudeksi ja oudoksi katsotusta käytöstä.

Kanniston lauseoppi on myös mainio esimerkki siitä, että lähinnä kirjoitettua yleiskieltä kuvaava Setälän lauseoppi toimii vähin muutoksin myös toisenlaisen kielimuodon ja ylipäänsä puhutun kielen kuvauksen mallina. Edellä luonnehdin *Lauseopillisia havaintoja läntisen Etelä-Hämeen kielimurteesta* kaikkien aikojen kattavimmaksi suomalaisen kansanmurteen lauseopilliseksi kuvaukseksi. Laitinen (2011: 178) ulottaa vastaavan arvionsa koko itämerensuomeen, mutta omasta mielestäni Kanniston lauseopin päihittää Lauri Kettusen (1943) *Vepsän murteiden lauseopillinen tutkimus*. Kuvaavaa kyllä, Kettusen 576-sivuinen tutkimus on omistettu juuri ennen kirjan valmistumista kuolleen Artturi Kanniston muistolle. Suureksi esikuvakseen Kettunen esittää nimenomaan Kanniston (1901a) ja tämän myötä Setälän lauseopin, jolle tämä Setälän ja monen muun auktoriteetin antagonisti

antaa kritiikittä tunnustuksen, kun siihen kerran on syytä. Lauseoppinsa esipuheessa Kettunen ylistää kuitenkin ennen kaikkea Kannistoa sanoin, jotka näyttävät pätevän hänen kaikkeen työhönsä niin suomen kuin mansin dokumentoijana ja kuvaajana:

En puhu hänestä aikansa ehkä suurimpana ja tunnollisimpana keräilijänä, utterana tiedemiehenä, hartaana ystävänä, vaan muistelen häntä tässä suurisuuntaisena kaukonäkijänä, joka sai ympäristönsäkin vakuutetuksi siitä, että ainesten keräily, kokoelmien muokkaus ja julkaisu on se ainoa perusta, jolta nyt vielä haihatteleva tutkimuksemme kerran nousee koko maailman ihailemaksi komeaksi rakennukseksi. (Kettunen 1943: VIII–IX)

Kanniston ansiot suomen ja sen sukukielten dokumentoijana ovat kiistattomat. Kannistosta fennistiikan opettajana ei kuitenkaan ole säilynyt juuri muuta tietoa kuin että hän toimi lainopillisen tiedekunnan suomen kielen opettajana, minkä kielitieteellinen vaikutus on luonnollisesti rajallinen. Sitä vastoin suomen kansankielen sanakirjahanketta johtaessaan hän jakoi myös omia kokemuksiaan ja neuvojaan kenttätöön tekijöille. Kirjallisessa muodossa näitä neuvoja on säilynyt Virittäjässä ilmestyneessä kirjoituksessa ”Kieliaineksen keruu kuuntelun mukaan” (Kannisto 1915), johon sekä hämäläismurteita että mansia vuosia kerännyt tutkija on koonnut monenlaisia konkreettisia ja varsin yksityiskohtaisia vinkkejä erityisesti sanaston kerääjille. Jo syksyllä 1896 Kannisto oli kehunut erityisen hedelmälliseksi työpaikaksi oman aikansa tehostetun palveluasumisen yksikköä, jota hän muisteli eloisasti vielä vuosikymmenten jälkeenkin:

Kesäk. 11 päivänä lähdin Urjalan vaivaistaloon, jossa viivysin jonkun päivän. Siellähän oli mainio tilaisuus havaintojen tekoon. Olihan siellä väkeä Urjalan joka kulmalta ja vielä sellaista vanhaa, jonka kieli vähimmin on saanut vaikutuksia kirjakielestä. Vaivaistalon asukkaat olivat useimmat minun vanhoja tuttujani viime joululoman ajoilta; silloin nim. myös oleskelin muutamia päiviä heidän parissaan, kun aineksia keräilin äänneopillista tutkimustani varten. Haalin puhelijaimmat henkilöt yhteen huoneeseen; etteivät he hajaantuneet, siitä piti huolta pöydällä oleva kasakanpuolikas [tupakkaa]. Ja kun ensin sain keskustelun vireille, niin ei sitte enää paljon tarvinnutkaan siihen puuttua, pitää pöytäkirjaa vaan. (Kannisto 1896: 71)

Aivan erityisesti tahtoisin kerääjille suositella v a i v a i s t a l o j a . Ne ovat vuodenaikoihin ja muuhun katsomatta kaikkein parhaita työpaikkoja. Se kokemus on ainakin minulla siltä ajalta, jolloin eräitä viikkoja vietin Urjalan vaivaistalolla kerätessäni aineksia lauseopillista murretutkielmaa varten. Vaivaistaloissa, jos missään, on helppo saada ympärilleen oivallinen kokoelma joutilaita ja puheliaita vanhan polven edustajia. Ystävällisyydellä ja osaaottavilla kysymyksillä saa vanhukset kernaasti kertomaan sekä omasta elämästään että yleensä näkemiään ja kuulemiaan; keskustelu sujuu katkeamattomana virtana ja kerääjällä on täysi työ pitäessään pöytäkirjaa.

Varsinaista palkkiota kerääjän ei ole tarvis maksaa puhetovereilleen, vaikka uskollisimmille poikkeustapauksissa tarjottu rahapenni ei tietysti haittaa. Vaivaistalossa työskennellessäni minulla sen sijaan oli tapana keittiön puolelta silloin tällöin tilata kahvikupponen, joka aina näkyi tekevän elvyttävän vaikutuksen, etenkin naisväkeen. Miehiä varten oli varattuna tupakat. (Kannisto 1915: 71)

Puhuttua kieltä vuosia tutkineella Kannistolla oli myös aikaansa edellä olleita toiveita keskusteluntutkimuksen alalla, mutta ne jäivät pitkäksi ajaksi lähinnä haaveiksi – kenties pikakirjoituksen taitajien puutteesta johtuen:

Pitäisin muuten hyvin toivottavana, jos kerääjä osaa pikakirjotusta, että hän yrittäisi vuoropuhelusta kielennäyhteiksi panna muistiin pitempiäkin jaksoja. Meillä on kyllä monista murteista kielennäyhteiksi kerätty suuret määrät satuja ja tarinoita, mutta vuoropuhelujen muistiinpano on — kummallista kyllä — kerrassaan laiminlyöty. Satu ja vuoropuhelu edustavat kuitenkin kahta kokonaan eri tyyliä kansankielessämmme. Kielemme tutkimukselle, jopa sen viljelyllekin olisi sen tähden ymmärtääkseni vuoropuhelujen keräämisestä erinomaisen paljon hyötyä. (Kannisto 1915: 74)

Toisaalta Kannisto kuvailee omissa lauseopillisissa havainnoissaan kiitettävän usein myös kirjaamiensa lauseiden konteksteja ja esittää paikoin myös pieniä dialogeja, kuten kylmäkoskelaista predikaattiverbitöntä keskustelua kuvatessaan: „*Minkäs ny?*“ „*Toijalaa(n).*“ „*Sinnem minäki(n).*“

Korvaamattomien murrekuvausten ja yhtä korvaamattomiksi vakiintuneiden uudissanojen lisäksi huomion ansaitsee myös Kanniston epäonnisempi toiminta suomen kielen kehittäjänä. Kanniston esitys *O(i)ttA*-verbien kirjoitusasun radikaaliksi yksinkertaistamiseksi ei toteutunut, ja tätä seuranneen tilanteen valossa on suorastaan hämmentävää nähdä, kuinka myöhemmät kielenhuoltajat ja muut asiantuntijat ovat sukupolvi toisensa jälkeen todenneet, että juuri hänen neuvojensa seuraaminen olisi ajoissa tehnyt epäselvästä selvää ja järjettömästä järkevää:

– – on käsittääkseni katsottava pysyväksi vahingoksi kieleemme käytännöllisyydelle, ettei Kanniston loistavasti perusteltu *i:ttömyys*kanta – – joka pitkän aikaa oli Virittäjänkin kantana, silloin tullut yleisesti hyväksytyksi. (Hakulinen 1943: 209)

Ennenaikaiseksi osoittautui myös Kanniston – – esitys. – – Valitettavasti tämä uudistus, joka olisi kerralla ratkaissut kielenkäyttäjää yhä harmillisesti kiusaavan *i*-ongelman, jäi omaksumatta yleiseen käyttöön. (Paunonen 1976: 351–352)

Klassinen esimerkki järjettömästi muotoillusta normista on *-otta* : *-oitta* -verbien välinen eronteko. – – säännöstö perustuu osittain epäselviin johtosuhteisiin, ja siinä on siltikin poikkeuksia. Selvä ratkaisu olisi ollut – ja olisi vieläkin – puhekielen valtaedustuksen mukainen yleinen *i:ttömyys* (*kehottaa*, *punottaa*, *rajottaa*). (Leino 1989: 569)

Ikävä kyllä uudistusta ei omaksuttu yleiseen käyttöön. – – Nykyisin vallitsee suhteellinen vakiintuneisuus, jota tuskin on syytä enää rikkoa – –. (Rintala 1992: 59)

Nykyistä vakiintuneisuutta ei tietenkään kannata enää ryhtyä hämmentämään, vaikka onkin kiehtovaa pohtia, kuinka paljon helpompaa olisi, jos Kanniston *i:tön* yhdenmukaisuuskanta olisi aikoinaan saanut jatkua. (Kolehmainen 2014: 213)

Vaikka paluu Kanniston alkuperäisen ehdotuksen noudattamiseen tuntuu monista jo mahdottomalta (ks. myös Pajunen 2023), aihetta ympäröivä alakuloisuus saa nykylukijan kadehtimaan Kanniston (1907: 92) määrätietoista ja jopa 118 vuotta

myöhemmin oikeastaan yhä ajankohtaista asennetta: ”Mikä ihmeen pakko meillä onkaan pitää näitä sanoja kahtena ryhmänä, kun siihen missään tapauksessa emme kykene?” Aika näyttää, kuinka peruuttamattomaksi nykyinen, vuodelta 1953 periytyvä normi todella jää, kun sen noudattaminen on vaikeaa lähes vuosisadan harjoittelun jälkeen. Kun kielen normituksesta vastaavat tahot kuitenkin varmasti jossain vaiheessa sittenkin alkavat tarkistamaan myös näiden sanojen oikeinkirjotusta, Artturi Kanniston (1901, 1907) optimistiset ja silti realistiset pohdinnat suomen kielen kehittämisestä ovat yhä lukemisen ja ajattelemisen arvoisia (ks. myös Ylikoski 2025).

Lopuksi

Artturi Kannistoa muistellaan usein mansiin keskittyneenä fennougristina, jonka viisivuotisen tutkimusmatkan menestyksen taustalla oli äänne- ja lauseopillisten havaintojen kokoaminen ensin oman tutun kotimurteen alueella (esim. Hakulinen 1943: 208). Joulukuksi 1906 kotiin päästyään hän palasi moniin fennistisiin tehtäviin opettajana, toimittajana, kielenhuoltajana ja murreosan keruun organisoijana. Kanniston tutkimukset ja neuvot ovat lukemisen arvoisia myös puolitoista vuosisataa hänen syntymänsä jälkeen, varmasti paljon kauemminkin.

Fennistiikan ja fennougristiikan historiankirjoituksessa on usein keskitytty Setälän ja Ravilan kaltaisiin yhteiskunnallisesti vaikutusvaltaisiin ja provosoiviin ideologioihin, jotka ovat paneutuneet lähinnä diakroniseen tutkimukseen ja tarkastelleet suomea osana koko kielikuntaa, sen kehitystä ja tutkimusta. Kanniston profiili oli sangen toisenlainen. Ensinnäkään Kannistoa ja hänen tekemisiään ja sanomisiaan ei juurikaan ole moitittu, pikemminkin vain keuhuttu. Toiseksi fennougristi Kannisto ja fennisti Kannisto eivät ainakaan julkaisuissaan juuri kohdanneet: fennougristi Kannisto ei ollut yksin kielentutkija, vaan hänen työnsä mansien parissa kattoi myös mansien kansankulttuurin monissa muodoissaan, etnografisen esineistön keräämisestä näytelmätaiteen ja tatuointien kuvaamiseen. Obinugristi Kannisto huomioi etenkin myöhemmissä tutkimuksissaan usein myös hantien kielet ja kulttuurit, mutta niin kansatieteellistä työtä kuin myös suomen murteiden sanaston dokumentoiminen ja kuvaaminen omalla tavallaan on, fennisti Kannisto näyttää säännönmukaisesti jättäneen tšekäläisen kulttuurin tutkimuksen ja suomen

lähisukukieletkin muille. Suomea tutkiessaan Kannisto keskittyi yksinomaan suomen kielen tallentamiseen, kuvaamiseen ja myös sen kehittämiseen.

On lähes yllättävää, että Kanniston myöhemmässä fennistisessä tuotannossa ei tunnu olevan juuri mitään suoria viitteitä hänen kokemuksiinsa mansin tutkijana; toisaalta hänen kaksi suurta tutkimuskenttäänsä olivat niin etäällä toisistaan, että tällaisiin viitteisiin ei näy olleen mitään ilmeistä tarvetta. Samantyyppinen ero on nähtävissä myös kenttätökokemusten kuvauksissa. Siinä missä edellä kuvaillut matkakertomukset kotoa Etelä-Hämeestä ovat lystikästä ja lennokasta luettavaa ja suomen murteiden kerääjille osoitetut neuvot varsin elämänmakuisia, Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirjassa julkaistut matkakertomukset sekä Kanniston tyttären postuumisti julkaisemat henkilökohtaisemmat päiväkirjamerkinnot ja kirjeet (T. Kannisto 1963) Siperiasta on kirjoitettu aivan vieraassa kulttuuriympäristössä. Kuten useimmat muutkin etäsukukielten tutkijat, myös Kannisto tunsu voimakasta myötätuntoa venäläisten kaltoin kohteilemaa ja silti itsekä onnettomasti venäläistyvää alkuperäiskansaa kohtaan. Vaikka myös vogulilaiset kielimestarit ja muut tuttavuudet tulivat ajan myötä läheisiksi, matkoja mansien mailla leimaa etäisyys ja melankolia, jollaisesta ei suomen murteista ja niiden puhujista puhuttaessa ole jälkeäkään.

Maaliskuun 1943 sanomalehdet kertoivat edesmenneestä kielentutkijasta, jolla oli ”ystävällinen ja toverillinen, leikkisyyteen taipuva, mutta tanakka ja pohjaltaan vakava luonne” (esim. *Helsingin Sanomat* 11.3.1943). Kanniston hilpeä luonne näkyikin värikkäästi hänen monissa kirjoituksissaan kautta uransa, ja näin nimenomaan suomen kielestä puhuttaessa. Se selittänee myös halun voittaa pakinoitsija Agapetuksen lupaama suklaakilo luomalla sanahirviö, jota yhä pidetään kielemme pisimpänä sanana. Oikeakielisyysasioista kirjoittaessaankin Kanniston teksteille ominaiseen tanakkuuteen yhdistyy jatkuvasti nimenomaan leikkisyys, ikään kuin suomen kieli ja sen tulevaisuus eivät olisikaan niin vakavia asioita kuin miltä muut kielenhuoltajat saivat ne usein kuulostamaan.

Kanniston tutkima mansi käsitti nykykäsityksen mukaan neljä eri mansilaiskieltä: pohjois-, itä-, etelä- ja länsimansin lukuisine murteineen. Näistä käytössä on enää pohjoismansi, ja senkin siirtyminen uusille sukupolville on kyseenalaista. Kerääjä oli

hyvin tietoinen mansin uhanalaisuudesta, ja Venäjän vallankumouksen jälkeen kielten ja kansan kohtalo jäi Suomessa täysin arvailujen varaan. Siperia opettikin Kannistolle paitsi mansia ja kenttälingvistiikan menetelmiä myös kaiken katoavaisuuden. Nähdäkseni tämä näkyy hänen innossaan saada talteen myös suomen kansankielen sanasto kaikessa rikkaudessaan:

Suomen kansankielen sanakirjalla on kerran ilmestyneenä oleva äärettömän suuri merkitys. Kielemme kehityksen ja kansamme muinaisien vaiheiden tutkijoille se on oleva kerrassaan verraton aineisto. Kielemme kehittäjille se on tarjoava loppumattoman varaston oivallisia sanoja ja sanontatapoja sivistyskielen yhä uusiin tarpeihin käytettäväksi; kielemme käyttäjille yleensä se on oleva kuivumaton lähde, josta tuoreutta tyyliin, sujuvuutta sanontaan on ammennettavana. Ja yhdessä Kalevalan ja muiden runsaiden runoarteidemme kanssa se on oleva teos, joka on kertova Suomen kansasta kauas, — kertova taakse vuosituhansienkin, aikoihin, jolloin kenties suomen kieli näiltä ilmoilta iäksi on vaiennut. (Kannisto 1914: 126–127)

Yllä olevan lainauksen alkuosan olisi varmasti osannut sepittää moni muukin kansankielen sanastosta innostunut ja sen keräämisen asiaa ajanut. Viimeinen lause tuntuu kuitenkin paljastavan, että tuhansien vuosien takaisia kielisukulaisia tutkittuaan Kannisto oli sisäistänyt tavallista paremmin sen, että kielistä eivät katoa vain vanhanaikaiset murre sanat, vaan voi tulla myös aika, jolloin koko suomenkin kieli on sammunut.

Vaikka kirjoitukseni alussa mainitut E. A. Tunkelon unelmat Siperiasta ”laajemmalla kokemuksella varustettuna, kaukonäköisempänä” takaisin suomen-tutkimisiin palaavasta Kannistosta eivät ehkä täydessä mittakaavassa toteutuneetkaan, mansien parissa hankitussa elämäkokemuksessa voi nähdä merkittävän syyn siihen, että Artturi Kannisto tutki ja kehitti suomea vakaasti ja vakavissaan, mutta ei koskaan haudanvakavana.

Lähteet

- EIRAS, VUOKKO 2001: Mansin murreseanankirjatyön leksikografisia ongelmia. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 89 s. 7–20.
- HAKULINEN, LAURI 1943: Puhe Kotikielen Seuran vuosikokouksessa 14. 3. 1943. – *Virittäjä* 47 (2) s. 207–210.
- 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Helsinki: Otava.
- HÄKKINEN, KAISA 1990: *Mistä sanat tulevat*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2001: Nestor Emil Setälän kouluaikaiset kieli- ja kulttuuriharrastukset. – *Sananjalka* 43 s. 112–134. <https://doi.org/10.30673/sja.86629>
- JUUSELA, KAISU 2006: *Sata vuotta Virittäjää. Kotikielen Seuran aikakauslehden vaihteita vuosilta 1897–1996*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KA SUS/tut Kannisto = Suomalais-Ugrilaisen Seuran tutkimusarkisto. 34 Artturi Kannisto. 34.2. Muu aineisto. Kansallisarkisto, Helsinki.
- KALLIO, PETRI 2013: Hämäläisen l:n ajoituksesta. – *Virittäjä* 117 (2) s. 247–252.
- KANNISTO, ARTTURI 1895: *Kalevalan nimistöä: Manalan jumalat*. Kansanrunoustieteen laitos, Keisarillinen Suomen Aleksanterin-yliopisto.
- 1896: [4.11.1896 päivätty ja esitetty otsikoimaton matkakertomus]. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Keskustelut v. 1896–97* s. 70–77. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1897: *Äänneopillinen tutkimus Urjalan, Kylmäkosken ja Akaan murteesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1898: Kirjakielemme fuuturista. – *Virittäjä* 2 (5) s. 73–77.
- 1901a: *Lauseopillisia havaintoja läntisen Etelä-Hämeen kielimurteesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1901b: Eräs oikeinkirjoituskysymys. – *Virittäjä* 5 (4–5) s. 70–77.
- 1906: Ajattelematonta ajatusviivan käyttöä. – *Virittäjä* 10 (7) s. 120–124.
- 1907a: Pari oikeinkirjoituskysymystä. – *Virittäjä* 11 (4–5) s. 89–106.
- 1907b: Kuinka meillä käännetään? – *Virittäjä* 11 (7) s. 140–149.
- 1907c: Edellisen johdosta. – *Virittäjä* 11 (8) s. 168–172.
- 1908: Huomautuksia uuteen raamatunsuomennokeeseen. – *Valvoja* 28 (1) s. 44–53.

- 1914: Kansankielen sanakirjatyö on saatettava päätökseen. – *Virittäjä* 18 (1–5) s. 121–127.
 - 1915: Kieliaineksen keruu kuuntelun mukaan. – *Virittäjä* 19 (5) s. 69–75.
 - 1919: *Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Wogulischen vom qualitativen Standpunkt*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
 - 1923: Havaintoja ylioppilaskirjoitusten ainekokeista. – *Valvoja* 1 (3) s. 148–164.
 - 1927: Elävät kuvat pois! Sijaan elokuvat! – *Virittäjä* 31 (1–3) s. 137–140.
 - 1933: Sanojen selvittelyä. – *Virittäjä* 37 (3) s. 417–422.
 - 1942: Ei lähestulkoonkaan. – *Virittäjä* 46 (3–4) s. 272–276.
- KANNISTO, ARTTURI – EIRAS, VUOKKO – MOISIO, ARTO 2013: *Wogulisches Wörterbuch*. Helsinki: Société Finno-Ougrienne.
- KANNISTO, OIVA 1948: Lukijoilta. – *Elanto* 13–14 s. 4.
- KANNISTO, TYTTI 1963: Artturi Kanniston tutkimusmatkat Siperiassa vuosina 1901–1906. Päiväkirjamuistiinpanoja ja kirjeitä. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 64,1.
- KETTUNEN, LAURI 1943: *Vepsän murteiden lauseopillinen tutkimus*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- KILPI, VOLTER 1907: Maallikon kielimietteitä. – *Virittäjä* 11 (8) s. 162–167.
- KOLEHMAINEN, TARU 2014: *Kielenhuollon juurilla. Suomen kielen ohjailun historiaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAITINEN, LEA 2011: Kielitaiteilijat ja kielitieteilijät. Juhani Aho ja puhutun kielen kuunteleminen. – Jyrki Nummi, Riikka Rossi & Saija Isomaa (toim.), *Pariisista Iisalmeen. Kansainvälinen ja kansallinen Juhani Aho* s. 153–185. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2021: *He*-pronominin käyttö eläimistä. – Rea Peltola, Anni Jääskeläinen & Katariina Harjunpää (toim.), *Kieli ja eläin. Vuorovaikutusta ja kielioppia monilajisissa yhteisöissä* s. 311–394. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://doi.org/10.21435/skst.1474>.
- LEINO, PENTTI 1989: Kirjakieli – puutarha vai kansallispuisto? – *Virittäjä* 93 (4) s. 554–571.
- LIIMOLA, MATTI – KULMALA, VUOKKO 1974: Artturi Kannisto und sein Lebenswerk. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 73 s. 23–35.
- LÄNSIMÄKI, MALJA 1995: Montaa-partitiivi. – *Kielikello* 2/1995 s. 18–22

- PAJUNEN, HENNI 2023: Language ideologies against norm change: A case study of the orthographic norm of Finnish *O(i)ttA*-verbs and language professionals' unwillingness to change it. – *Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 14 (1) s. 81–115. <https://doi.org/10.12697/jeful.2023.14.1.03>
- PAUNONEN, HEIKKI 1976: Kotikielen Seura 1876–1976. – *Virittäjä* 80 (3–4) s. 310–432.
- RAVILA, PAAVO 1943: Artturi Kanniston muisto. – *Virittäjä* 47 (2) s. 135–139.
- 1951: Totuus ja metodi kielitieteessä. – *Virittäjä* 55 (2) s. 113–122.
- RINTALA, PÄIVI 1992: Suomen kirjakielen normeista. – *Sananjalka* 34 s. 47–67.
- SALMINEN, TIMO 2008: *Aatteen tiede. Suomalais-Ugrilainen Seura 1883–2008*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SETÄLÄ, E. N. 1883: *Lauseopillinen tutkimus Koillis-Satakunnan kansankielestä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SIIROINEN, MARI 2022: Tulla tekemään -futuurin historiaa kirjoitetussa suomessa. – *Kielikello* 3/2022. <https://www.kielikello.fi/-/tulla-tekemaan-futuurin-historiaa-kirjoitetussa-suomessa> (15.6.2024).
- STRANDBERG, JAN 2004: *Ei sanat salahan joua: fennistiikan murteenkeruun historiaa 1868–1925*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- YLIKOSKI, JUSSI 2025: Pari oikeinkirjoituskysymystä. – *Virittäjä* 129 (2) s. 271–275.